

Wam de Moor

Het Veerhuis van Ida Gerhardt gelezen

Niet iedere literatuurwetenschapper en misschien zelfs niet elke literatuurdocent zal de volgende opvatting delen: 'Achter iedere bundel vermoeden we de gestalte van de dichteres die zich in een heel oeuvre heeft uitgesproken. Iedere bundel zullen we daarom moeten lezen tegen de achtergrond van dat oeuvre, het vroege werk tegen het licht van het latere, en het latere als voortgekomen uit het eerdere'.

Voor veel gewone lezers is het een waarheid als een koe. En als we leerlingen in de tweede fase mogen beschouwen als zulke gewone lezers dan komt het boek dat ik hieronder wil aanbevelen hen in hoge mate tegemoet bij hun - helaas zo gebrekkige - studie van poëzie.

Enige jaren geleden publiceerde de benedictijner monnik Frans Berkelmans onder de veelzeggende titel *Stralende aanhef* een zorgvuldige beschouwing van de dichtbundel waarmee Ida Gerhardt in 1940 debuteerde. *Kosmos* verscheen vlak voor de Tweede Wereldoorlog uitbrak en kreeg weinig aandacht. Toch was het, en dat liet Berkelmans in zijn boek uit 1993 zien, een volwaardig product van de later zo gewaardeerde dichteres. Een bundel met een interessante structuur, het werk van een auteur die niet, zoals anno 1940 gemakkelijk kon gebeuren, de oogst van een of meer jaren poëtische arbeid bijeenbracht, maar in de verwevenheid van de gedichten met elkaar en binnen het kader van het thema 'kosmos' precies liet zien wat haar als dichter bezighield.

Het veerhuis

Toen Gerhardts tweede bundel in 1945 verscheen, voegde de uitgever deze bundel, *Het veerhuis*, en de eersteling *Kosmos* bijeen tot een nieuwe bundel, en deze wist in elk geval de commissie Schone Letteren van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde zodanig te boeien dat zij de dichteres de prestigieuze C.W. van der Hoogtprijs toekende. Niet zonder reden vermeldt Berkelmans in zijn toelichting bij het verschijnen van zijn tweede essay, nu over *Het Veerhuis* en onder de titel *Aan het water*, dat die toekenning meteen enig rumoer veroorzaakte. Er waren lieden die zich afvroegen of 'de meer vernieuwende poëzie van Gertrud Achterberg niet eerder in aanmerking kwam dan de al te eenvoudige, traditionele natuurlyriek van Ida Gerhardt'.

Ida Gerhardt heeft, hoewel van protestants-christelijken huize, onder meer door de belangwekkende psalmvertaling die zij tezamen met Marie H. van der Zeijde heeft gemaakt, een bijzondere band met de Benedictijnen ontwikkeld. Samen met onder meer zijn medebroeder Hans Brüggem (broer van dirigent Frans Brüggem) droeg pater Berkelmans grote verantwoordelijkheid voor de muzikale uitwerking van deze vertaling. Al doende is hij geïnteresseerd geraakt in het hele oeuvre van Gerhardt, die hij terecht met Gezelle beschouwt als behorende tot de grote religieuze dichters van ons taalgebied. Omdat evenwel de (Noordnederlandse) exegese van Gerhardts poëzie ver achterblijft

bij de aandacht die onze zuiderburen schenken aan de Vlaamse priester-dichter, heeft Berkelmans zich tot taak gesteld Gerhardts gedichten literair en thematisch-religieus te duiden.

Bescheiden en behoedzaam geeft hij in zijn inleiding aan, dat hij geen literatuurwetenschappelijke pretenties heeft, maar intussen zijn de twee essays die hij over deze poëzie schreef alleszins verantwoord qua annotatie en heel goed controleerbaar. Wat hem van de gemiddelde neerlandicus-filoloog onderscheidt is dat hij frank en vrij schrijft over de religieuze dimensies die hij als gelovig christen in de teksten van een andere gelovige christen meent waar te nemen. Zijn boeken verschijnen dan ook in de reeks *Acanthus* - voor Gerhardt een echte levensbloem, symbool van heel haar oeuvre als het ware - met als ondertitel 'monografieën op het raakvlak van kunst en spiritualiteit'. Vanuit die optiek is hij op zoekgegaan naar de structuur van deze twee bundels.

Voetje voor voetje vorderen

Zowel in *Stralende aanhef* als *Aan het water* volgt hij gedicht voor gedicht (compleet afgedrukt) de cycli die Gerhardt in *Kosmos* en *Het veerhuis* geboden heeft. 'Ik probeer mij zo ontvankelijk mogelijk op te stellen. Daarbij sluit ik mij niet af voor persoonlijke associaties'. Mij lijkt dat een overweging die in feite voor elke interpretatie vanzelfsprekend is, maar er zijn heel wat wetenschappers die daarvoor niet uit durven of willen komen. Hoewel deze constatering gelukkig genuanceerd kan worden: recente ontwikkelingen in die wetenschap en zelfs de dagbladkritiek benadrukken juist dat het de lezer is die de tekst voltooit.

In *Aan het water*, om mij daartoe nu te beperken, denkt Berkelmans aldus na over de 34 van de 40 gedichten in zes afdelingen die in de definitieve uitgave van *Het veerhuis* (in de heruitgave *Vroege verzen* uit 1978) zijn overgebleven. Er is veel verwantschap met *Kosmos*: 'Alle leven wordt gezien als één. Bijgevolg zijn overal parallellen waarneembaar: de microkosmos spiegelt zich in de macrokosmos en omgekeerd' (p. 11). En dat geldt ook voor leven en dichten. Misschien dat daarom Gerhardt altijd zo streng haar leven en werk in de publiciteit heeft willen scheiden.

Door voetje voor voetje te vorderen in de bundel bereikt Berkelmans een stadium waarin hij kan aangeven wat het grondplan van *Het veerhuis* is. Veel daarvan doet denken aan *Kosmos* en de auteur toont dat kundig aan. De afdelingen 'Herkenningen' en 'Ars poëtica' vormen het hart van de bundel, de ene spreekt van ontmoetingen in de natuur, de andere van 'Begegnungen mit dem Geiste': de vogel, de vlinder en de fazant tegenover Lucretius, Vergilius en Sapho. Oftewel natuur én cultuur, niet tegenover maar mét elkaar, beide bevatten ze een uitnodiging tot deelname aan de kosmische schepping.

En passant laat Berkelmans zien waarom het waarschijnlijk zo lang geduurd heeft dat deze dichteres in haar grootheid herkend werd: het zijn de vroege bundels waarin de gebrokenheid van het bestaan - die in de poëzie van na de oorlog zo'n wezenlijk aspect zou zijn - nauwelijks zichtbaar is. *Het veerhuis* bejubelt het Hollandse landschap, spreekt van de natuur zoals die eigenlijk zouden moeten zijn, maar problematiseert deze feitelijk niet. 'Zij getuigde

van harmonie en schone ordening. Zij getuigde waar ze het menselijk bestaan karakteriseert, van vrede en vreugde', ja: 'Deze poëzie vertolkt de stem van God.' (p. 124).

Dat moge een uitspraak zijn, waar menig lezer van deze woorden moeite mee zal hebben, Berkelmans heeft geen ongelijk wanneer hij op deze wijze weergeeft wat Gerhardt bezielde toen zij haar vroege verzen schreef. En trouwens, wie in staat is de psalmist te volgen op zijn wegen, moet wel enigszins vertrouwd zijn met Gods geluid. Waar begin je anders aan?

In retrospectief zien we, zegt Berkelmans, heel goed wat er ónder de oppervlakte van die idealistische toon der vroege verzen wachtte op ontlading. Pas in *Het levend monogram* uit 1955 heeft Gerhardt ons daar de sleutel toe aangereikt. Daarin toonde zij zich zo ver dat ze in staat was 'de schaduwkant van haar werkelijkheid' (en hier bedoelt Berkelmans niet: de poëtische werkelijkheid, maar de werkelijkheid van haar jeugdijaren en daarna) 'ten volle onder ogen te zien. Juist omdat die werkelijkheid voor haar zo donker was, had zij er aanvankelijk des te sterker behoefte aan om zich te oriënteren op de andere pool' (van het schone ideaal).

Natuurlijk is de poëzie van Ida Gerhardt niet voor iedere tweedefaser die eens een bundel wil lezen. Maar we moeten ons niet vergissen in de belangstelling van leerlingen: er zijn er meer op zoek naar het wezen van ons bestaan, inclusief het religieuze, dan wij zelf als kinderen van de jaren vijftig en zestig misschien denken. En als ze dan poëzie willen lezen die tenminste op het eerste gezicht verstaanbaar lijkt, laat hen de eigen reactie op de gedichten uit *Het veerhuis* vergelijken met die van de auteur van *Aan het water*. Of laat hen uitgaande van *Het levend monogram* kennis opdoen van Ida's vroege werk aan de vriendelijk sturende hand van deze serieuze lezende monnik uit de abdij van Egmond. Zoals hij schrijft over *Kosmos* en *Het veerhuis* kan de jeugdige poëzielezer proberen verslag te doen van zijn lectuur van *Het levend monogram*. Of een andere bundel. Het niveau van de ervaren en toegewijde Berkelmans zal hij niet halen, maar wel zijn eigen niveau. En dat is dan, mits even serieus van bedoelingen, genoeg.

Frans Berkelmans, *Aan het water. Over Het veerhuis, de tweede bundel van Ida Gerhardt*. Reeks Acanthus. Monografieën op het raakvlak van kunst en spiritualiteit onder verantwoordelijkheid van Benedictijns Tijdschrift 2. Abdij van Egmond. ISBN 90 800295 5 6. NUGI 320. 136 blz. Het essay mét alle teksten kost f 30,-, verzendkosten f 5,-. U bestelt door storting van f 35,- op postgiro 275563 t.n.v. Benedictijns Tijdschrift en ontvangt dan het boek franco thuis.

